

Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Ekonomik Gelişim Seyri

Azerbaijan's Economic Development After The Independence

Mehmet YÜCE*

* Prof. Dr., Bursa, Türkiye

Orcid Id: 0000-0001-6398-5589

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Mehmet Yüce
Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Maliye
Bölümü

E-posta / E-mail:
mpyuce@yahoo.com

Geliş Tarihi / Recived Date:
30 Mart 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
20 Mayıs 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:
Mehmet Yüce "Bağımsızlık Sonrası
Azerbaycan'ın Ekonomik Gelişim Seyri",
Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt 133,
Sayı 263, İstanbul 2023, s. 141-164.

doi: 10.55773/tda.1273806

Öz

Güney Kafkasya stratejik konumu dolayısıyla tarih boyunca büyük güçlerin dikkati çekmiş ve bu nedenle de sözcü devletlerin nüfuz mücadelesi alanı içinde kalmıştır. Güney Kafkasya coğrafyasının bir parçası olan Azerbaycan hem bölgesinin sahip olduğu jeostratejik açıdan hem de kendi topraklarının konumu açısından büyük bir öneme ve jeostratejik konuma sahiptir. Güney Kafkasya hem coğrafi konumu hem de sahip olduğu doğal kaynaklar itibarıyla stratejik bir yapı arz etmektedir. Güney Kafkasya, Asya ile Avrupa birleştiren bir geçit olduğu gibi İslam ve Hristiyan medeniyetinin kesiştiği bir bölge özelliğini de taşımaktadır. Asya-Avrupa arasında bir köprü oluşturan ve kültürlerin kesiştiği önemli bir kavşak noktası olan Güney Kafkasya verimli tarım arazileri yanında doğal gaz, petrol ve demir cevheri gibi madenler bakımından zengin kaynaklara da sahip bulunmaktadır. Enerji tüketimi, petrol ve doğalgaza bağımlılığı giderek artan dünyada petrolün kullanım alanlarının hızla artması nedeniyle dikkatler Kafkasya'ya çevrilmiştir. Bu zenginliğin işletilmeye başlanması, Kafkasya'da kısa zamanda akla durgunluk verecek değişikliklere neden olmuş ve bölge bütün dünyada tanınmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan Ekonomisi, Petrol ve Doğalgaz Kaynakları, Türk Dünyası, Güney Kafkasya.

Abstract

Due to its strategic location, the South Caucasus has attracted the attention of great powers throughout history. It has therefore remained within the sphere of the struggle for the influence of these states. As a part of the South Caucasus geography, Azerbaijan has great importance and geostrategic position in terms of the region's geostrategic reputation and the location of its territory. The South Caucasus is a strategic structure regarding its geographical location and natural resources. The South Caucasus is a gateway connecting Asia and Europe and a region where Islamic and

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Christian civilizations intersect. As a bridge between Asia and Europe and an important crossroads where cultures intersect, the South Caucasus has rich resources in terms of natural gas, oil, and minerals such as iron ore as well as fertile agricultural lands. In a world increasingly dependent on oil and natural gas for energy consumption, attention has turned to the Caucasus due to the rapidly increasing use of oil. The use of this wealth has led to mind - blowing changes in the Caucasus in a short time, and the region has become known all over the world.

Keywords: Republic of Azerbaijan, Azerbaijan Economy, Oil and Gas Resources, Turkic World, South Caucasus.

1. GİRİŞ

Güney Kafkasya coğrafyasının bir parçası olan Azerbaycan hem bölgenin sahip olduğu jeostratejik açıdan hem de kendi topraklarının konumu açısından büyük bir öneme ve jeostratejik konuma sahiptir. Güney Kafkasya hem coğrafi konumu hem de sahip olduğu doğal kaynaklar itibarıyla stratejik bir yapı arz etmektedir. Güney Kafkasya, Asya ile Avrupayı birleştiren bir geçit olduğu gibi İslam ve Hristiyan medeniyetinin kesiştiği bir bölge özelliğini de taşımaktadır. Asya-Avrupa arasında bir köprü oluşturan ve kültürlerin kesiştiği önemli bir kavşak noktası olan Güney Kafkasya verimli tarım arazileri yanında doğal gaz, petrol ve demir cevheri gibi madenler bakımından zengin kaynaklara da sahip bulunmaktadır. 20. yüzyıldan itibaren enerji tüketimi, petrol ve doğalgaza bağımlılığı giderek artan dünyada petrolün kullanım alanlarının hızla artması nedeniyle dikkatler Kafkasya'ya çevrilmiştir. Bu zenginliğin işletilmeye başlanması, Kafkasya'da kısa zamanda akla durgunluk verecek değişikliklere neden olmuş ve bölge bütün dünyada tanınmaya başlamıştır.

Coğrafi anlamda Kafkasya Karadeniz ile Azak denizinin doğu kesimini ayıran Anapa yarımadasından başlayarak Hazar denizi kıyısındaki Abşeron yarımadasına ulaşan Büyük Kafkas dağlarını ve iki yanında uzanan toprakları kapsayan bölgeye verilen addır. Bölgenin adı söz konusu sıra dağlardan geldiği söylenmektedir. Kafkasya kendi içinde Güney ve Kuzey Kafkasya olmak üzere iki bölgeye ayrılmaktadır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerinin bulunduğu bölgeye Güney Kafkasya (Transkafkasya) denirken, Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan, Kalmuk, Karaçay-Çerkez, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya cumhuriyetleri ve Çeçenistan'ın bulunduğu bölgeye Kuzey Kafkasya'da (Kafkasönü) denilmektedir.¹

Kafkasya, Rusya için Avrupa ile Türkistan ve Uzak Asya arasında bir geçiş köprüsü olmasının yanı sıra, Karadeniz ve Hazar denizine kıyısının olması sebebiyle Rusya'nın Karadeniz, Boğazlar, Akdeniz yolu ile Süveyş Kanalına inebilmesine olanak sağlaması yönünden de, Rusya'nın stratejik çıkarları açısından da son derece önemli bir jeopolitik bölgedir. Kafkasya özellikle üç nedenden ötürü büyük öneme sahiptir:

- Jeostratejik anlamda, Türkistan'a giriş kapısıdır.
- Türkistan ve Uzak Asya bakımından, Batı pazarlarına açılan bir geçittir.

¹ Davut Dursun, "Kafkasya" (Fiziki ve Beşeri Coğrafya), *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24. Cilt, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 157.

- Türkistan ve Uzak Asya ile bir bütün olarak ele alındığında ise, bölge önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir.²

Stratejik ve jeopolitik açıdan, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinde çok önemli bir geçiş noktasında bulunan Azerbaycan, aynı zamanda coğrafi konumu itibarıyla de tarihsel bakımdan doğuda Çin'den başlayan Asya'nın içerilerinden geçerek Avrupa'nın batı uçlarına kadar uzanan kadim "İpek Yolu"nun üzerinde yerleşmektedir.³ Böylece Avrupa ile Asya'nın kavşağında bulunan Azerbaycan, Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorunu oluşturabilme ve tarihte olduğu gibi güçlü iletişim merkezine dönüşebilme potansiyeline sahiptir.

Azerbaycan coğrafi açıdan Orta Doğu, Avrupa ve Asya'nın kesişmesinde yer almaktadır. Böyle bir coğrafi konumda yerleşmiş olması Azerbaycan'ın jeopolitik önemini artırmakta, onu bölgede ekonomik ve siyasal güce dönüştürmektedir. Buna olanak tanıyan bazı jeopolitik değerler, enerji kaynakları, güvenli enerji ve transit taşıma olanakları, askeri stratejik konum, bölgesel entegrasyona olanak veren toplumsal ve kültürel değerler, politik ve ekonomik yapı ve demografik nitelik önemli jeopolitik unsurlar sayılabilir. Bunların bir kısmı daha çok uluslararası ve bölgesel, diğer kısmı ise ulusal boyutta belirleyici niteliğe sahiptir. Günümüzde Azerbaycan jeopolitik imkânlarına dayanarak Avro Atlantik, Uzak ve Orta Doğu ülkeleri ve Rusya ile çeşitli alanlarda kapsamlı iş birliği yapmaktadır.⁴

Azerbaycan'ın sınırlarının uzunluğu 2.013 km'dir. Topraklarının %7'si verimli tarım arazilerinden oluşan Azerbaycan, doğal gaz, petrol ve demir cevheri bakımından zengin kaynaklara sahiptir. Petrolün ilk üretim yeri Bakü ve yöresidir. Ayrıca, ülkede petrokimya, yiyecek, giyim gibi hafif sanayi de bulunmaktadır. Yetiştirilen başlıca ürünler tahıl, meyve, pamuk, çay, tütün ve üzumdür. Ülke ekonomisi tarım ve sanayiye dayalıdır. Nüfusun yarısına yakın kısmı tarımla uğraşmaktadır. İçki yapımında kullanılan üzüm önemli tarım ürünlerinden biridir. Ayrıca meyve, sebze, tütün, pamuk, şekerpancırı ve patates yetiştirilmektedir. Hayvancılık fazla gelişmemiş olup, çiftlik hayvanı besiciliği yapılmaktadır.⁵

Bu çalışmada tarihi seyir içinde Azerbaycan'ın ekonomik gelişimi incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle Hanlıklar, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, İşgal dönemlerinde Azerbaycan ekonomisinin yapısı genel olarak ele alınacak akabinde ise SSCB'nin dağılması sonrasında yeniden bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın ekonomik gelişim seyri daha etraflı bir şekilde ele alınacaktır.

Bu çalışma literatür taramasına dayanmaktadır. Bu konu ile ilgili Azerbaycan ve Türkiye'de yapılan çalışmalar taranmış, Azerbaycan Devlet İstatistik

² Bülent Açma ve Kübra Yenişen, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 20, Sayı: 2, 2013, s. 133.

³ Dadaş Mutallimov, "Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın Osmanlı ile Siyasi İlişkileri", *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2015, s. 155.

⁴ Elnur Kazımlı, *Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar*, İstanbul: TASAM, 2018, s. 103.

⁵ Açma, Yenişen, *a.g.m.*, ss. 135-136.

Komisyon tarafından hazırlanan veriler incelenmiş, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığınca hazırlanan Stratejik Plan ve Yol Haritası incelenmiştir. Çalışmada SSCB sonrası diğer Post Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da ekonomi çökme noktasına gelmiştir. Genç Azerbaycan Cumhuriyeti bir taraftan yeni dünya düzenine uyum sağlamak üzere bir dizi reformlar yapmak için çaba sarf ederken diğer taraftan ise bağımsızlık sonrasında Karabağ'da Ermenistan ile yaşanan savaş dolayısıyla bir milyon civarında göçmen sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum Azerbaycan ekonomisi için yıkıcı sorunlara neden olmuştur. 1994 yılında petrolün çıkartılarak dünya pazarına arz edilmesine konu alan "Asrın Anlaşması" olarak adlandırılan anlaşmanın imzalanarak uygulamaya geçilmesi üzerine Azerbaycan ekonomisi toparlanmış ve ülkede petrole dayalı bir kalkınma modeli benimsenmiştir.

2. AZERBAYCAN EKONOMİK GELİŞİM SEYRİ

2.1. HANLIKLAR DÖNEMİNDE EKONOMİK YAPI

İran'da kısa süren ancak etkili bir otoriteye sahip olan Nadir Şah'ın ölümünden (1747) sonra Azerbaycan'da hanlıklar dönemi başlamıştır. Bu dönemde Han mutlak anlamda ülkenin hâkimiydi. Hanın atadığı "naip"ler kendisine ülke idaresi hususunda yardım ediyordu. Hanlık idarelerinin güvenlik ve posta hizmeti "çapar" adı verilen süvarilerce yürütülürdü. Sosyal düzen şeriat ve töre üzerine kurulmuştu. Yargı (Kaza hakkı), şeriat mahkemeleri tarafından hükme bağlanırdı. Kadılar hanlar tarafından atanırdı. Cinayet davaları köha (kahya)lar, beyler, naipler ve hanlar tarafından sırasıyla görülürdü. Hükümet işlerinin yürütüldüğü yere "Divanhane" denilirdi.⁶

Bu dönemde ülkede siyasi istikrar yoktu. Zira hanlıklar arasında iç çekişmeler ve yönetim kavgaları devam etmekteydi. Bu kavgaları hanlıkları hem ekonomik hem de siyasi olarak çok zayıf düşürmüştü. Feodal bir yapı arz eden bu dönem geleneksel ekonomik yapı egemendi. Yani tarım ve hayvancılık yapılmaktaydı. Bununla birlikte bu dönemi petrolün çıkarıldığı dönem olarak da görmemiz mümkündür. Ancak tüm Hanlıkların bölgelerinde petrol çıkmamaktaydı. O nedenle bu dönemi genel anlamda geleneksel tarım ve hayvancılığın yapıldığı dönem olarak kabul etmemiz gerekmektedir.⁷

2.2. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE

Azerbaycan'ın tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin büyük öneme sahiptir. Doğuda kurulan ilk demokratik cumhuriyet özelliğine sahip Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, her ne kadar kısa bir süre içinde Rus işgali ile varlığına son verilmişse de Azerbaycan halkının çağdaşlaşmasında ve ulus bilincinin kazanmasında kritik bir rol almıştır. Bu nedenle SSCB dağılması sonrasında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti kendine Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin devamı olarak saymış, 1991 tarihi "bağımsızlık"

⁶ Mutallimov, a.g.m., s. 159.

⁷ Mehmet Yüce, *Bağımsızlıklarının Otuzuncu Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi Yayınları, 2022, s. 158.

tarihi olarak değil, “yeniden bağımsızlık” tarihi olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti iki yıllık kısa bir dönem içinde faaliyet göstermesine rağmen Azerbaycan’ın eğitim, kültür, sosyal ve siyasal alanda olduğu gibi ekonomik alanda da öncü rol oynamış ve tarihe derin izler bırakmıştır. O nedenle her ne kadar 70 yıllık Rus işgali yaşanmış olsa da Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yaktığı bağımsızlık meşalesi hiç sönmediğini dikkate alarak bu dönemi bağımsızlık dönemi olarak yorumlamak gerekmektedir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyetinde, Milli hükümet feodal yapıdan liberal yapıya geçiş için gerekli altyapının temini için ülkede gümrük sisteminin kurulması, ticaretin serbestleştirilmesi ve ticaret önündeki engellerin kaldırılması için önemli adımlar atılmıştır. Hükümet mali sistemini oluşturulması amacıyla Merkez bankası kurmuş, “Bakı Bondları” adını millî tahviller çıkarılmış, Bankacılık faaliyetinin tanzimi için çalışmalar başlatılmıştır. Bütçenin finansmanı için vergiler ihdas edilmiştir. Diğer taraftan hükümet dağılmış petrol sanayi ve ulaştırma sisteminin yeniden tesisi için harekete geçmiş, Bakı-Batum boru hattı yeniden kurulmuş, Bakı-Culfa demir yolu inşa edilmiş, kür çayı üzerinde köprü kurulmuş ve Hazar Denizinde nakliyat sistemi yeniden inşa edilmiştir. Diğer taraftan hükümet yabancı sermayeyi çekmek için birtakım düzenlemeler yapmış, başta Nobel kardeşler olmak üzere ülkeye yabancı girişimcileri çekmeyi başarmıştır.⁸

2.3. İŞGAL DÖNEMİNDE EKONOMİK YAPI

2.3.1. Çarlık Rusya Döneminde Ekonomik Yapı

Bilindiği üzere genelde Güney Kafkasya özelinde ise Azerbaycan’ın işgali planı I. Petro dönemine dayanmaktadır. I. Petro’nun sıcak denizlere inme stratejisi çerçevesinde Güney Kafkasya’nın işgal planı işlerlik kazanmasıyla Çar I. Aleksandr döneminde (1801-1825) hanlıklar dönemi sona ermiştir. Bununla birlikte çağdaş Azerbaycan’ın kaderini Rusya’ya bağlayan hukuki belge olan 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması olmuştur. 1813 Gülistan Antlaşmasının bir devamı ve tamamlayıcısı olan bu antlaşma, Azerbaycan coğrafyası üzerinde gerçekleşen ve bizzat Kaçar Devletinin (Bugünkü İran) başlattığı savaşta Rusya’nın Kaçar Devleti yenmesinin bir ürünüdür. Bu antlaşma Azerbaycan için bir milat kılacak kadar derin ve kalıcı sonuçlar doğurmuştur. Buna göre, Azerbaycan’ın siyasî varlığı tümüyle tasfiye edilmişti. Lenkeran ve Astara bölgesi hariç olmakla Aras Nehri’nin güneyi Kaçar Devletine terk edilmiş, kuzey ise İrevan ve Nahçıvan da dâhil olmak üzere Rusya İmparatorluğuna bağlanmıştı. Böylece Azerbaycan parçalanmış ve Rusya tarafında yutulmaya hazır hale getirilmişti. Bu durumdan yararlanan Rusya kısa sürede Azerbaycan üzerinde sömürge idaresini tesis etmiştir.⁹

⁸ Muradov, Adalet, Bağırzade, Elşen, *Azerbaycan İqtisadiyyatı (infoqrafika)*, Bakı: Şərç- Qərb, 2021, s. 15.

⁹ Savaş Açıkkaya, “Çarlık Rusya’sı Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28 Yıl: 2010/1, ss. 404-405.

Rus işgali üzerine varlığına son verilen hanlıklar yerine Rus idaresi kurularak Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik olarak bölünmüş yapısına son verilmiş ve ülke Rusya'nın hammadde tedarik ve pazarı haline dönüştürmüştür. Bakü'nün işgali ile Azerbaycan'ın Çarlık Rusya'nın egemenliğine girmesi ülkenin uzun vadeli bir sömürge ekonomisine maruz kalması sonucu doğurmuştur. Bununla birlikte bu dönemde hanlık döneminin aksine ülkenin ortak para, finans, vergi, gümrük ve ticaretin uygulanması ve büyük ölçekli Rus pazarlarına erişim imkânının ortaya çıkması Azerbaycan'da ekonomik faaliyetlerin canlanmasına neden olmuştur. Başlangıçta Çarlık Rusya'sı Azerbaycan'da feodal yapının güçlendirmesini sağlasa da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta petrol sektörü olmak üzere diğer sektörlerde de kapitalist unsurları ortaya çıkmasına ve kapitalist reformların yapılmasına engel olamamıştır. Özellikle 1872 yılından sonra Bakü'de keşfedilen büyük petrol yatakları başta Nobel kardeşler ve Rothschild'ler olmak üzere önemli yatırımcılar petrol ve ilgili sektörlerde ciddi yatırım yapmaları ve ülkeye teknoloji transferinde bulunmaları sonucu doğurmuştur. Ayrıca Siemens kardeşler de Gedebey bölgesindeki bakır maden çıkarması ile ilgili önemli yatırım yapmıştır. Tüm bu faaliyetler beraberinde başta Hacı Zeynelabidin Tagiyev, Ağa Musa Nağıyev, Ağbala Quliyev ve Ahmet Bey Müqimov gibi milli burjuvayı da güçlendirmiştir. Böylece 20. Yüzyıla girildiğinde Azerbaycan, Asya ve Avrupa'nın petrol ve türevleri ihtiyacı karşılayan dünyanın petrol sanayisinin büyük merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹⁰

Bu dönem petrol ihracatında önemli bir konumda olan Azerbaycan, ayrıca ülke yurtdışına bakır, yün, pamuk gibi geleneksel ürünleri de ihraç etmekteydi. Ancak Çarlık Rusya'sının ülkede uyguladığı sömürü politikası sonucu elde edilen gelir Azerbaycan yerine Rusya'ya aktarılmakta ve çok az kısmı ülkede kalmaktaydı. O nedenle bu dönemin yarattığı fırsattan yeterince yararlanamayan Azerbaycan'da Sanayi'de getirince gelişme sağlayamamış ve Çarlık Rusya'nın hammadde deposu işlevi üstlenmiştir.¹¹

2.3.2. SSCB Döneminde Ekonomik Yapı

SSCB döneminde merkezi planlamaya dayalı kolektivist ekonomi sistemi ülkeler bazında ihtisasa dayalı bir yapı oluşturulmuştu. Bu yapı içinde Azerbaycan'a düşen ihtisas ise petrol ve pamuk üretimi olmuştur. Petrol çıktığı bölgelerde doğal olarak petrol üretimine ağırlık verilmiştir. Diğer bölgelerde ise pamuk ve tütün üretimine ağırlık verilmiştir. Türkmenistan ve Özbekistan'da da olduğu Azerbaycan'da da pamuk üretimi ciddi ekolojik sorunları beraberinde getirmiş ve ülkenin toprak ve su kaynaklarına onarılmayacak ölçüde zarar vermiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında diğer SSCB ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da sanayi yönünde bazı önemli adımlar atılmıştır. Özellikle Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC'ye liderlik ettiği 1970'lı yıllarda ülkenin ekonomik yapısında önemli gelişmeler sağlanmıştır.

¹⁰ Muradov, Bağırzade, *a.g.e.*, s. 14.

¹¹ Yüce, *a.g.e.*, s. 160.

Azerbaycan SSCB üyesi ülkeler içerisinde kendi kaynakları ve üretimi ile kendi kendini idare edebilen ve diğer cumhuriyetlerden devamlı alacaklı durumda olan ve ihracat fazlası veren az sayıdaki cumhuriyetten biriydi. Zengin doğal kaynaklara, verimli topraklara sahiptir. Özellikle petrolü, gazı ve alüminyum cevheri ile diğer ülkelerinde ilgi odağı haline gelmiştir. Ülke yaklaşık 4,5 milyar ton petrol rezervine, 300 bin hektar pamuk ekimine ayrılan verimli topraktan yıllık yaklaşık 788 bin ton pamuk üretim kapasitesine, tahmini 450 milyar metreküp doğalgaz stokuna ve Çin'den sonra en büyük ikinci alüminyum yataklarına sahip bulunmaktadır.¹²

2.4. YENİDEN BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE EKONOMİK YAPI

2.4.1. Ekonomi Yapıdaki Gelişme Aşamaları

Azerbaycan ekonomisini dört döneme ayırmak gerekir. Bunlar:

- Birinci dönem: Durgunluk Dönemi (1991-1994).
- İkinci Dönem: Reform, Geçiş ve Toparlanma Dönemi (1995 – 2003).
- Üçüncü Dönem: İktisadi Gelişme ve İlerleme Dönemi (2004- 2014)
- Dördüncü Dönem: Petrol fiyatlarında Düşüş ve Post-Neft Dönemi (2014-sonrası)

Şimdi bu dönemleri biraz daha ayrıntılı bir şekilde ele alalım:

2.4.1.1. Birinci Dönem

Bağımsızlığını yeniden ilan döneminde rast gelen ve “iktisadi durgunluk dönemi” olarak adlandırabileceğimiz bu dönem, Azerbaycan'ın savaş durumunda olması, Ermenistan'ın Karabağ işgali ve katliamları sonucunda bir milyondan fazla iç göç ile karşı karşıya kaldığı, SSCB dönemi ülkeler arasında ticari ilişkilerin bozulduğu ve dolayısıyla sosyo-ekonomik yapının çöktüğü bir dönem olarak karakterize edilebilir. 1991-1994 yılları kapsayan bu dönemde bölgesel istikrarsızlık, ekonomik yönetimdeki yetersizlik, mevcut ekonomik kurumların verimsizliği ve tamamen çökmesi Azerbaycan'daki ekonomik krizi derinleştirmiştir. IMF raporlarına göre, bu dönemde Azerbaycan ekonomik potansiyelinin yüzde 60'ını kaybetmiş ve mevcut üretim altyapısı önemli şekilde işlevini kaybetmiş, işsizlikte keskin bir artış baş göstermiş ve ülkede hiperenflasyon gözlemlenmiştir. 1991-1994'te Azerbaycan'ın Reel GSYİH'si esas olarak ortalama yüzde 17 düşmüş, devlet bütçesi emisyon yoluyla finanse edilmiş ve yapılan emisyon nedeniyle ulusal para birimi keskin bir şekilde değer kaybına uğramıştır.¹³

2.4.1.2. İkinci Dönem

Haydar Aliyev'in siyasi iktidara gelmesiyle siyasi istikrarın sağlandığı dönem olan “köklü ekonomik reformlar, geçiş ve toparlanma dönemi” (1995-

¹² Muhammet Akdiş, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayın. No: 99, İstanbul 1995, s. 104-105.

¹³ Azerbaycan Respublikasının Prezidentliyi, *Azerbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat Perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi*, Bakı, 2016, s. 10-11.

2003) ülkede siyasi istikrarın temin edildiği, serbest piyasaya geçişi ile verimli iktisadi ilişkilerin kurulmasını sağlayacak stratejik reformların hayata geçirildiği ve iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi için altyapının oluşturulduğu bir dönem olarak karakterize edilebilir. Geniş kapsamlı toprak ıslahatları ve özelleştirme uygulamaları yanı sıra Azerbaycan'ın hızlı kalkınmasını sağlayan petrol stratejisi uygulamaya konulması bu dönemde olmuştur. 1994 yılında 13 şirketten oluşan uluslararası konsorsiyum ile yapılan "Asrın Anlaşması" ile Azeri-Çıraq-Güneşli petrol yataklarının işletilmesi sağlanmıştır. Böylece hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleşmiş, ulusal para ve fiyat istikrarı sağlanmış, işsizlikte önemli düzeyde azalma meydana gelmiştir. Ülkenin stratejik döviz rezervler oluşturulmuş, bankacılık sistemine güven yeniden sağlanmış, devlet bütçesinin finansmanında sağlam kaynak temin edilmiştir.¹⁴

Tablo 1.: Yıllar İtibariyle Azerbaycan'ın Makroekonomik Verileri

	1991	1995	2000	2008	2010	2016	2018	2019	2020	2021
Büyüme										5,6
GSYH (Milyar Dolar)		2,42	5,27	48,85	52,91	37,87	47,11	48,17	42,61	54,62
Sanayi (% GSYH)	29,60	31,00	42,54	65,52	59,99	47,56	52,25	48,82	41,39	48,4
Tarım (% GSYH)	30,48	25,34	16,08	5,57	5,54	5,61	5,21	5,70	6,93	5,9
Hizmetler (% GSYH)	34,24	37,94	35,79	23,66	28,22	39,32	35,28	36,97	42,52	37,63
Deflatör (Yıllık %)	83,55	545,66	12,49	27,97	13,83	14,63	12,18	-0,22	-7,57	21,2
TÜFE (Yıllık %)		411,76	1,81	20,85	5,73	12,44	2,27	2,61	2,76	6,74
İşsizlik (%)	0,11	0,8	11,78	5,86	5,63	5	4,9	4,85		6,6
İthalat (Milyar Dolar)		1,29	2,02	11,46	10,94	16,53	17,71	17,71	15,54	16,34
İhracat		0,79	2,12	32,13	28,73	17,58	25,48	23,63	15,21	25,49
GSYH (Milyar Dolar)		2,42	5,27	48,85	52,91	37,87	47,11	48,17	42,61	54,62
KBGSYH (Dolar)		314,56	655,12	5.574,60	5.843,53	3.880,74	4.739,84	4.805,75	4.214,31	4.900,00

Kaynak: Dünya Bankası

2.4.1.3. Üçüncü Dönem

2004–2014 yılları arasına tekabül eden ve büyük sıçrama dönemi olarak da adlandırabileceğimiz Ekonomik gelişme ve ilerleme döneminde ülkede ekonomik büyümenin en yüksek olduğu bir dönem olmuştur. Petrolle dayalı bir kalkınma stratejisi izlenen bu dönemde, Asrı Anlaşması sonucu işletilen petrol yataklarında elde edilen gelir yatırımlara dönüştürülerek ekonomi canlandırılmıştır. Bu hareketliliğin milli gelirden yarattığı artışla Azerbaycan yüksek orta gelirli bir ülke haline gelmiş, sosyo-ekonomik altyapı tamamen yenilenmiş ve Küresel rekabet gücü itibariyle dünyada 37. sıraya yerleşmiştir. Bu

¹⁴ Azerbaycan Respublikasının Prezidentliyi, *a.g.e.*, s.10-11.

dönemde alınan önlemler ve doğal kaynakların fiyatları yükselişi ülkenin gelişen ekonomisinin temelini oluşturma sürecini başlatmış ve 2004-2010 döneminde GSYİH yılda ortalama yüzde 16,9 artmıştır. Petrol-gaz üretim hacminin ve fiyatının artması petrol sektörünün tek başına yabancı sermayeyi çeken cazibe alana dönüşmüştür. 2006 yılında Bakü-Tiflis -Ceyhan boru açılması, Azerbaycan'ın küresel düzeyde ekonomik bağları geliştirerek petrol-gaz üretimi ve ticaretinin devamlılığını temin etmiştir. Bu yıllar zarfında sağlanan petrol gelirlerinin, inşaat, hizmet, kamu yönetimi, savunma ve sosyal güvenlik gibi diğer alanlara yönlendirilmiş olması, bu sektörlerin inkişafına dolayısıyla ülkenin kalkınmasına yol açmıştır. Böylece ekonomik büyüme sürecinin önemli bir aşamasının başarıyla uygulanma imkânı sağlayan petrole dayalı büyüme modeli sayesinde ekonomi 6 kat büyümüş, kişi başına düşen milli gelir 5 kattan fazla artmıştır. Bu dönemde ülkede fiyat istikrarı sağlanmış, döviz kazancındaki önemli artış sonucunda büyük miktarlarda stratejik döviz rezervleri oluşmuş, milli para biriminin aşırı derecede güçlenmesi engellenerek uluslararası rekabet gücü sağlanmıştır. Ayrıca bu dönem içinde bankacılık sektöründe hareketlilik artmış, mevduat hacmi 11 kat, kredi hacmi 19 kat artmıştır. Bununla birlikte 2011 yılından sonra iktisadi büyüme oranında düşüş yaşanmış, yatırımlardaki artışa rağmen, ekonomik aktivitede bir zayıflama görülmüştür. Aktif sermaye birikimi modeli bu dönemden sonra “doyma” düzeyine ulaşmıştır.¹⁵

2.4.1.4. Dördüncü Dönem

Azerbaycan'ı yeni ekonomik büyüme modeli arayışına sevk eden “*düşük petrol fiyatı dönemi*” olarak adlandırabileceğimiz bu dönem, Azerbaycan açısından yeni bir dönemi ifade etmektedir. 2014 yılı sonundan itibaren petrol fiyatlarındaki sert düşüşün dünya emtia piyasaları üzerindeki olumsuz etkileri 2015 yılının ikinci yarısından itibaren Azerbaycan ekonomisinde kendini hissettirmiştir. Bu olumsuz etki öncelikle ödemeler dengesine ve ardından ekonomik büyümenin finansman kanalları aracılığıyla ekonomik faaliyetlere yansımıştır. ABD doları ulusal para birimi karşısında değer kazanmış, döviz kuru neredeyse iki katına çıkmış, finansal istikrarın sağlanması için birtakım riskler oluşturmuş ve kamu borcu üzerindeki mali yük artmıştır. Bunun üzerine Azerbaycan Hükümeti, ekonomik faaliyeti yeniden canlandırmak, ekonomi politikasını işlerlik kazandırmak ve kurumsal reformları hızlandırmak için bir dizi önlem almıştır. 2015 yılından bu yana Azerbaycan ekonomisi niteliksel olarak yeni bir aşamaya girmiştir. Yeni bir yaklaşıma geçiş için hazırlanan 2010-2014 ekonomik büyüme modeli bu dönemde uygulanan ekonomi politikasının analizi sonucunda temel risk ve zorluklara dayalı yeni büyüme modeline belirlenmesine ihtiyaç hâsıl olmuştur.¹⁶ Bunun üzerine post-neft kalkınma modeli hedeflenmiştir.

¹⁵ Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyi, *a.g.e.*, s. 11-12.

¹⁶ Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyi, *a.g.e.*, s. 12.

Azerbaycan'da Post-neft kalkınma model kapsamında inşaat, turizm, hafif sanayi, iletişim ve bilgi teknolojileri ile tarımın sektörü öncelikli sektör olarak ilan edilmiş, bu sektörlerle ilişkin teşvik uygulamaları belirlenmiş ve programın uygulamasına ilişkin yol haritası çizilmiştir. Bu programın hayata geçirilmesiyle Azerbaycan'ın ithalata bağımlılığını azaltacağı ve ihracat potansiyelini güçlendireceği hedeflenmektedir.

Azerbaycan'ın petrol dışı sektörün gelişimini sağlamak üzere birtakım politikalara öncelik vermiştir. Bu amaçla, ekonomik açıdan uygun olan sanayi işletmelerinin yeniden yapılandırılması, modernizasyonu, yatırım teşviki, modern teknolojilere dayalı sanayi işletmelerinde uluslararası standartlara geçiş ve yenilikçi ürünlerin üretimi, personel eğitim süreci hızlandırılması, rekabetçi ürünlerin tasarımı için devlet tarafından uyarıcı önlemler sürdürülmesi, serbest rekabet ortamı ve geleneksel ulusal girişimcilik alanlarının geliştirilmesi gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Ülkede sanayi işletmelerinin gelişim sorunlarından biri, bu işletmelerde pazarlama faaliyetlerinin zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun dikkate alınması sanayi işletmelerinde üretimin artmasına neden olacağı kanasındayız. Azerbaycan'da sanayinin iyi gelişimi ülkenin ekonomik güvenliğinin oluşturulmasına, devlet bütçesi gelirlerinin artırılmasına, istihdam düzeyinin yükseltilmesine ve ticaret dengesinin istikrara kavuşmasına büyük katkı sağlayacağı beklenmektedir.¹⁷

Azerbaycan'da önümüzde yıllara ilişkin izlenecek strateji Azerbaycan Cumhuriyetinin Milli İktisat Perspektifine İlişkin Yol Haritasında ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu yol haritasında 4 temel strateji hedef benimsenmiştir. Söz konusu stratejik hedefler şunlardır:

- Stratejik hedef 1: Mali sürdürülebilirliğin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir para politikasının benimsenmesi.

- Stratejik hedef 2. Özelleştirme ve Kamu İktisadi Teşebbüslerle ilgili reformların uygulanması.

- Stratejik hedef 3. Beşeri sermayenin geliştirilmesi,

- Stratejik hedef 4. Uygun bir iş ortamının geliştirilmesi.

Yine Strateji Yol haritasına göre, 2025 yılına kadar yıllık ortalama reel GSYİH büyümesi yüzde 3'ün üzerinde gerçekleştirilmesi ve ek 450 binden çok yeni işyeri açılması hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak için de;

- Petrol dışı sektörde, petrol dışı doğrudan yabancı yatırımın GSYİH içindeki payı mevcut yüzde 2,627'den 2025'e kadar yüzde 4'e yükselecektir.

- Petrol dışı ihracat kişi başına 2015 yılında 170 dolardan gerçekleşen tutar, 2025'te en az 450 dolar seviyesine çıkartılacaktır.

- Ticari mal ve hizmet sektöründe (İmalat veya turizm gibi) 2025 yılına kadar 150 bin ek işyerinin açılması sağlanacaktır.

- Devlet bütçesinin Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Fonu (SOFAZ) transferlerine bağımlılığını azaltılacaktır.¹⁸

¹⁷ Mehriban İmanova, "Azerbaycan'da Sanayileşme Sürecinin Etkin Gelişim Yönleri", *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, Sayı: 2(2), 2018, ss. 13.

¹⁸ Azerbaycan Respublikasının Prezidentliyi, *a.g.e.*, s. 53.

3. EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMANIN GELİŞİM SEYRİ

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kolektivist ekonominin çökmesi sonucu birçok sorunla karşı karşıya kalan Azerbaycan Sovyet mirası hantal ekonomik yapı serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmak üzere birtakım reformlara gidilmiş olmasına rağmen ülke ciddi bir ekonomik darboğaza maruz kalmıştır. Bununla birlikte bir yandan bağımsızlık mücadelesi veren ülkede, diğer yandan da devam eden Ermenistan-Azerbaycan Savaşı siyasi istikrarı bozmuş ve ekonomide çok kötü izler bırakmıştır. Ekonomik yapının öncelikli olmadığı bu dönemde siyasi ve askeri taleplerin en fazla öne çıktığı bir dönem olmuştur. 1991-1994 yıllarına tekabül eden bu dönemde ekonomi büyük ölçüde ilgi dışı kalmıştır. Sovyet mirası eskimiş teknolojiye sahip işletmelerin çalışmaması sonucu üretim düşmüş, bankacılık sistemi çalışamaz hale ve sanayi durma noktasına gelmiştir. Bu durum makroekonomik büyüklüklere yansımış ve GSMH verilerin giderek azalma trendine girmiştir.

Azerbaycan'ın kalkınmasının ana unsuru olarak kabul edilen en önemli olaylardan biri de "Asrın Anlaşması" olarak kabul edilen petrol alanında yapılan anlaşmalar olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında ciddi ekonomik sıkıntılarla boğuşan Azerbaycan, sağlanan siyasi istikrar sonucu başlatılan ekonomik hamle ile sahip olduğu doğal kaynakların verimli kullanılması ve dünya pazarına çıkarılmasını sağlayan stratejiye işlerlik kazandırılmıştır. "Asrın Anlaşması"nın imzalanması ve gerçekleşmesi bağımsız Azerbaycan'ın ekonomik gelişim konseptini oluşturan petrol stratejisinin düzgün bir şekilde uygulanmasının göstergesi olmuştur.

Tablo 2: Azerbaycan'da Ekonomik Büyüme Aşamaları

Dönemler	Ekonomik Düşüş (1991-1994)	Reform ve Toparlanma (1995-2003)	İktisadi Gelişme ve İlerleme (200-2014)	Post-Neft Dönemi (2015-sonrası)
Ortalama Büyüme Oranı	%-17	%5,9	%16,9	%2,7
Dönemin Özellikleri	-İstikrarsızlık, -Yüksek Enflasyon, -Yüksek İşsizlik	-Siyasi İstikrar, -Devletin müesseseleştirilmesi -Ekonomik Yapılanma	-Yüksek Büyüme, -Yüksek Orta Gelirli Ülke Statsü, -Modern altyapı -İktisadi İstikrar.	-Büyüme hızının düşmesi, -Petrol dışı büyüme modeline geçiş

Kaynak: Devlet İstatistik Komitesi verileri alınarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Azerbaycan'ın petrol sanayisinin, genel olarak ekonomisinin gelişmesinde yeni dönemin temelini atan "Asrın Anlaşması"nın imzalanmasıyla başlamış

çalışmalar 21. yüzyılda Azerbaycan'ın dinamik gelişim yolunu belirlemiştir. "Asrın Anlaşması" 20 Eylül 1994'de Bakü'de "Gülüstan" Sarayında imzalanmıştır. Denizin derinliğinde bulunan "Azəri", "Çırag", "Güneşli" yataklarının işlenilmesi ve gelir dağılımına ilişkin 400 sayfalık olan bu sözleşme 4 dilde hazırlanmıştır. "Asrın Anlaşması"na 8 ülkeden (Azerbaycan, ABD, Büyük Britanya, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya, Suudi Arabistan) 13 şirket (Amoco, BP, McDermott, Yunocal, SOCAR, LUKoil, Statoil, Exxon, Türkiye Petrolleri, Penzooil, Itochu, Remko, Delta) katılmıştır. Bu anlaşma sonradan 19 ülkeyi temsil eden 41 petrol şirketi ile daha 27 anlaşmanın imzalanmasına yol açmıştır. "Asrın Anlaşması"nin imzalanması ve başarılı bir şekilde uygulanması yönündeki çalışmalar sonucunda Azerbaycan'ın nüfuzu uluslararası alanda daha da artmıştır. Petrol üretimi Azerbaycan'ı petrol ve doğalgaz ihraç eden bir ülkeye dönüştürmüştür. Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossiysk hatlarının kullanılmasına rağmen bu hatlar gittikçe üretimi artan Azerbaycan petrolünün dünya pazarına nakli açısından yeterli gelmemiştir. Buna için de esas ihraç boru hattının kısa sürede inşası zarureti doğmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan esas ihraç boru kemeri düşüncesi en önemli konulardan biri olarak gündeme getirilmiştir. Bu konseptin gerçekçi, aynı zamanda ekonomik açıdan semereli bir proje olduğu görülmüş ve "üç deniz efsanesi" gerçeğe dönüşmüştür.¹⁹

Böylece 1990'lı yılların başlarında petrol üretimi yok denilecek kadar azalan Azerbaycan, 30'dan fazla ülkeye petrol ve petrol ürünleri ihraç eden konuma gelmiştir. Bu durum ekonomik büyümeye neden olduğu gibi Azerbaycan'da petrol temeli sanayileşme modelinin uygulama geçmesini sağlayarak ülkede ekonomik kalkınma hamlesi başlamıştır. Bu gelişme sonucu Azerbaycan ekonomisinde üretim ve dış ticaret açısından petrole bağımlı bir yapı ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle Azerbaycan petrol sektörüne yapılan önemli miktarlardaki yabancı yatırım neticesinde ülke eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. Azerbaycan ekonomisindeki bu büyüme petrol sektöründen ve petrol sektörüne bağlı inşaat faaliyetlerinden, ulaşım sektörlerinden ve az miktarda tarım sektöründen kaynaklandığı görülmektedir.

2008 yılı verilerine bakıldığında Azerbaycan devlet bütçesinin %70'i, sanayisinin %80'i, ihracatının %97'si petrol sektörüne dayandığı görülmektedir. 2004-2010 döneminde Azerbaycan'ın petrol gelirlerinin ekonomiye aktarılması sonucu yüksek oranda ekonomik büyüme sağlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre bu dönem ortalama ekonomik büyüme oranı yüzde 16,9 olmuştur. Bu oran BDT ülkeleri için 12,6 puan daha yüksek bir oran olmuştur.

Petrole dayalı büyüme üzerine tesis edilen yapı beraberinde birtakım sıkıncaları da getirmiştir. Zira petrol sektörüne dayalı olarak gerçekleşen büyüme modeli dünya ekonomik krizi ve petrol fiyatlarındaki düşüşüne karşı oldukça kırılgan bir yapı arz etmektedir. Bu kırılgan yapıyı gören Azerbaycan, petrole dayalı büyüme modelinden vazgeçip, "post-neft" (petrol dışı) kalkınma

¹⁹ https://www.azerbaijans.com/content_775_tr.html, Erişim: 22.12.2021.

modeline işlerlik kazandırmak istemektedir. Azerbaycan'da petrol dışı sektörün sürdürülebilir ve rekabetçi gelişimi, devletin ekonomik politikasında öncelikli yer almaktadır. Petrolle dayalı büyüme modelinin taşıdığı riskleri dikkate alan Azerbaycan yönetimi özellikle bölgede ve küresel ekonomide yaşanan olumsuz gelişmeler, petrol gelirlerindeki keskin düşüş ve karmaşık dış ekonomik ortamın ülkenin makroekonomik ve finansal istikrarını olumsuz etkilemesi hususları da dikkate alarak yeni bir kalkınma modelini benimsemiştir. Azerbaycan 2015 yılından itibaren petrole bağlı kalkınma modelinden petrol dışı kalkınma modeline geçmiştir. Bu husus 6 Aralık 2016 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın ulusal ekonomi ve ekonominin kilit sektörleri için stratejik yol haritalarının onaylanmasına ilişkin Kararnamesi'nde şöyle ifade edilmektedir:²⁰

"Küresel süreçlerin ortaya çıkardığı yeni zorluklara uyum sağlamak ve mevcut küresel ekonomik krizin Azerbaycan ekonomisi üzerindeki etkisini en aza indirmek için ekonomik reformların ana stratejik hedeflerine uygun bir dizi sistemik önlemin uygulanması, organik bir bağ oluşturulması ve karşılıklı anlaşma, niteliksel olarak yeni bir ekonomik kalkınma modelinin oluşturulması ana önceliklerden biridir.

Bu bağlamda, ülkedeki ekonomik politikaların ve reformların sürdürülebilirliğini sağlamak için ekonominin mevcut durumunun derinlemesine bir analizini sağlamak ve yeni bir ekonomik kalkınma stratejisi geliştirmek için Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 16 Mart 2016 tarih ve 1897 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Sərəncamı) ile "Ülke ekonomisi ve ekonominin kilit sektörleri için stratejik yol haritasının ana yönleri" onaylanmıştır."

4. YATIRIM ALANINDAKİ GELİŞMELER

Azerbaycan Sovyet sonrası cumhuriyetler içerisinde en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken ülkelerin başında yer almaktadır. Bu durumu temel üç faktör ile açıklamak mümkündür. Bunlardan *birincisi*, Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz yönünden oldukça zengin olmasıdır. Nitekim ülkenin sahip olduğu zengin petrol rezervleri hakkında yeterince bilgi sahibi olan Batılı sermayedarlar Çarlık Rusya döneminde de ülkeye önemli yatırımlar yapmışlardır. Günümüzde de Azerbaycan'da ekonomik büyümenin temel motoru petrol ve doğalgaz sektörleri olup, yabancı sermayenin büyük bir kısmı bu sektörlerle gelmekte, ihracatın %90'ını bu sektöre bağlı gerçekleştirmekte ve kamu gelirlerinin büyük bir kısmı da bu sektörlerden kaynaklanmaktadır.

İkincisi ülkenin coğrafi ve lojistik yapısıdır. Bilindiği gibi bir ülkenin yalnız başına petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması yeterli değildir. Burada önemli olan hususlardan biri de bunları işletme kapasitesine sahip olması ve yaptığı üretimi pazarlayabilmesidir. Örneğin Türkmenistan çok önemli doğalgaz yataklarına sahip olmasına rağmen bunu Batı'ya sevk etme olanağına sahip olmadığı için yıllarca tek alıcı durumunda olan Rusya tarafından (daha sonra Çin de iştirak etmiş) sömürülmüş ve bu kaynaktan yeterince

²⁰ <https://president.az/articles/21953>, Erişim: 22.12.2021

istifade edememiştir. Azerbaycan, petrol ve gaz ürünlerini dış pazarlara ihraç etmek ve ihracat yollarını çeşitlendirmek açısından hem Kazakistan hem de Türkmenistan'dan daha avantajlı bir konumdadır. Zira Azerbaycan'ın yapmış olduğu üretimi Gürcistan ve Türkiye üzerinde Batıya sevk ederek alıcılara ulaşma imkânına sahip olması hem Batılı şirketlerin bu alana yatırım yapmasını cazip hale getirmiş hem de ülkenin bu kaynaklarda yararlanması imkânı doğurmuştur.

Üçüncüsü ise Azerbaycan'ın izlediği realist stratejidir. Azerbaycan 1994 yılında dünya petrol devleri ile "Asrı Antlaşması" imzalaması, ülke için yeni bir dönem başlatmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik sıkıntılarla boğuşan Azerbaycan'da, merhum Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle ülkenin sahip olduğu doğal kaynakların verimli kullanılması ve dünya pazarına çıkarılmasını sağlayan bir strateji izlenerek ekonomik atılımlara doğru yol alındı. Azerbaycan, 20 Eylül 1994'te ilk uluslararası büyük anlaşmasını yaparak, Azeri-Çırac-Güneşli havzasındaki petrolün enerji piyasasına sunması ülkenin kalkınma vizyonunun işlerlik kazanması sonucu doğurmuştur. Böylece Azerbaycan, bölgenin hidrokarbon kaynakları için Avrupa'ya alternatif bir yol belirleyerek, yeni bir strateji belirlemiştir. İşte Azerbaycan'ın bu anlaşmayı imzalayarak ortaya koyduğu yeni petrol stratejisi ve ulus ötesi enerji politikası petrol boru hatlarıyla da realize edilmesi Azerbaycan'ı önde gelen ülkeler ve şirketler için çekici bir ortak haline getirmiştir. Böylece Azerbaycan ekonomisine yabancı sermayenin akımı 1994 yılından itibaren başlamıştır. Bu şekilde gelen doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır.

Azerbaycan'ın yabancı sermaye çekmesinde ülkenin geçiş döneminde önemli reformlar yaparak hızlı bir şekilde serbest piyasa ekonomisine uyum sağlaması, Uluslararası kurumlarla işbirliğine girmesi ve ülkede siyasi ve ekonomik istikrarın kazanması da önemli bir unsur olmuştur. Diğer taraftan ülkede hukuksal ve ekonomik alt yapıya ilişkin atılan adımlar da yabancı sermaye için alt yapı oluşturmuştur. Bu kapsamda Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 13 Ocak 1995 tarihli 952 numaralı fermanı ile onaylanmış olan "*Yatırım faaliyeti hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu*" ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 15 Ocak 1992 tarihli 57 numaralı fermanı ile onaylanmış "*Dış yatırımların korunması hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu*" önem arz etmektedir. Azerbaycan yasalarına göre, yabancı yatırımlar tam ve koşulsuz olarak yasal korumadan yararlanmakta ve çıkan sorunlara karşı *alternatif uyuşmazlık çözümü yoluna* başvurma hakkı tanınmaktadır. Azerbaycan'da yürürlükte olan Yabancı Yatırım Kanunu'na göre yabancı yatırımcıların taraf oldukları ticari anlaşmazlıklar Azerbaycan mahkemelerine götürülebileceği gibi tarafların üzerinde anlaşacakları bir prosedür (örneğin uluslararası tahkim) çerçevesinde de ele alınabilir. Ayrıca, Azerbaycan hükümeti birçok yabancı ülkelerle çifte vergi önleme anlaşmaları, yatırımlara teşvik ve onların karşılıklı korunması hakkında anlaşmalar imzalamıştır. Hali hazırda ülkede ekonomik reformların devam etmesi, iş ortamının iyileştirilmesi, petrol sektö-

rü ile beraber petrol dışı sektörlerin de geliştirilmesine ilişkin çalışmalar sürdürülmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisine yatırımların yapılması için hükümet tarafından “açık kapı” politikası izlenmektedir.

Azerbaycan’da yatırım seyrine bakıldığında 1995-2011 yıllarında 119 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Bu yatırımın %60’tan fazlası, yani yaklaşık 63 milyar dolar kadarı dış yatırımdan oluşmaktadır. 1995-2002 yıllarında dış yatırımların hacmi 9 milyar dolar olmuştur. 2003-2011 yıllarında ise bu tutar 6 defa artarak 54 milyar dolara ulaşmıştır. 1995-2011 yıllarında ülke gelen dış yatırımların 25.5 milyar doları petrol dışı sektörüne, 37.7 milyar doları ise petrol sektörüne yapılmıştır. Azerbaycan’ın doğrudan yabancı yatırım girişi 2014 yılında 8.049 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu yatırımların %83,3’lük bölümü petrol ve doğalgaz sektöründe geri kalan bölümü ise petrol dışı sektörlerde gerçekleştirilmiştir. Bu yatırım tutarının %27.6’lık kısmı Türkiye, %11.7’i Birleşik Krallık, %6.8’i Rusya, %6.2’i İran, %5.9’u Almanya tarafından gerçekleştirilmiştir.²¹

Tablo 3: Farklı Yıllar İtibarıyla Azerbaycan’da Doğrudan Yabancı Yatırım Tutarı (Milyon Dolar)

	2010	2019	2020	2021*	2022*	2023*	2024*
Ülkeye Giren Yatırım	3.347	1 503,9	507,16	2.000	58 552	2 200	2.600
GSMH Oranı(%)	6,3	3,12	1,19	3,7	3,6	3,5	3,7
Ülkeden Çıkan Yatırım	- 232	-2 431,7	-825,27	-1.500	-1.900	-1.900	-1 899
Ülke dışından gelen doğrudan yatırım stoku		66.429	66.936	68.936	71.136	73 336	75.936
Ülke dışına yapılan doğrudan yatırım stoku		56.227	57.052	58.552	60.452	62 352	64.251

Kaynak: Economist Intelligence Unit (EIU). * Tahmin

5. SEKTÖREL YAPIDA GELİŞMELER

Güney Kafkasya bölgesinde en büyük enerji kaynaklarına sahip olan Azerbaycan, esas itibarıyla petrol ve doğal gazın üretim ve ticaretine bağlı bir ekonomik yapıya gelişmiştir. O nedenle gerek iç gerek doğrudan yabancı yatırımların önemli bir kısmı bu sektöre yönelmiştir. Bu durum ülke için oluşturduğu avantaj kadar bazı dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Azerbaycan ekonomik açıdan “Hollanda Hastalığı” diye ifade edilen ve en genel anlamda; bir sektörün hızlı gelişimi karşısında diğer sektörlerin gelişmemesi sonucunu doğuracak bir tehlike ile karşı karşıya getirmiştir. Yine petrol yatırımlarına bağlı olarak Azerbaycan’ın bir bölgeye bağımlılık (yani petrolün çıktığı bölge) tehlikesi ile de karşı karşıya olduğunu söylemek mümkündür.

²¹ https://www.azerbaijans.com/content_1614_tr.html, Erişim: 31.12.2021.

Bununla birlikte Azerbaycan aynı zamanda bir tarım ülkesi olduğunu söylemek mümkündür. Tarım sektörü günümüzde ülke ekonomisinde önemli bir katkı sağlamaktadır. Tarım sektörü ülkede en fazla istihdam yaratan sektör olmak önceliğine sahiptir. Diğer taraftan tarihi birikim ve doğal zenginlikleri itibarıyla da turizm açısından ciddi bir potansiyele sahiptir. Ayrıca diğer Post-Sovyet ülkelerine göre finans sektörü oldukça gelişmiştir.

Tablo 4: İstihdam Edilen Nüfusun Sektöre Göre Dağılımı (%)

Yıllar	Sanayi	Tarım	İnşaat	Ulaştırma	Bilişim ve İletişim	Diğer
2000	7,2	39,2	4,9	4,3	0,7	43,7
2004	7,2	38,6	5,2	4,3	0,8	43,9
2006	7,4	38,5	5,3	4,3	0,8	43,7
2008	7,5	38,2	5,4	4,3	0,8	43,8
2010	7,1	38,2	6,6	4,1	1,3	42,7
2012	7,0	37,7	7,2	4,1	1,3	42,7
2014	7,0	36,7	7,3	4,0	1,3	43,7
2016	7,1	36,3	7,2	4,2	1,3	43,9
2018	7,4	36,3	7,3	4,2	1,3	43,5
2020	7,3	36,3	7,3	4,2	1,3	43,6

Kaynak: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture>, 28.12.2021

5.1. TARIM SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER

Bağımsızlık sonrası dönemde SSCB dönemi tarım üretim çiftlikleri olan Kolhoz-Sovhoz sistemi işlevini yitirmiştir. Bu nedenle tarımın ve toprak yapının yeniden düzenlenmesine ilişkin hukuki alt yapıya ihtiyaç duyulmuştur. Ülkede Haziran 1996'da toprak reformu hakkında kanun kabul edilerek tarıma elverişli toprakların özelleştirilmesi imkânı oluşturulmuştur. 2006 yılına gelindiğinde Sovhoz ve Kolhozlara ait makine-ekipmanları ve binaların özelleştirilmesi büyük ölçüde tamamlanmıştır. Diğer taraftan planlı üretim lağvedilmesi yanında fiyatlar serbestleştirilmiş, ithalat ve ihracat serbestleştirilmiş, tarım ürünlerinin üretimi için gerekli malzemelerin ithalatında gümrük vergisi kaldırılmıştır. Ayrıca tarım ürünleri üreticileri bütün vergilerden (toprak vergisi hariç) muaf tutulmuşlardır. 2007 yılından itibaren Azerbaycan'da tarım sektörüne sübvansiyon verilmeye başlanmıştır.

Azerbaycan hükümeti diğer sektörler gibi tarım alanında da uluslararası ekonomik ve mali kurumlarla işbirliği içinde olmuştur. Bu kuruluşların gözetim ve denetiminde tarımda verimliliğin artırılması ve teknik alt yapının oluşturulması amacıyla master programlar hazırlamış ve uygulamaya koymuştur. Tarım sektöründe reformların ve kalkınma politikalarının uygulanmasında dünya ülkelerinin deneyimini öğrenmek ve yararlanmak amacıyla 1994 yılında birçok ülkeden ekonomist bilim adamlarının, yönetici ve uzmanların katılımıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nde "Tarım Reformlarının

Yürütülmesi Deneyimleri” konusunda uluslararası konferans düzenlemiştir. Ayrıca, ülkenin tarım sektöründeki yöneticileri, uzmanları ve bilim adamları ülke deneyimlerini öğrenmek üzere yurt dışına göndermiştir. Böylece devlet tarım sektörünü desteklenerek ülke ekonomisine olumlu katkı sağlamak hedeflemiştir.²²

Karabağ Zaferinden sonra işgal altındaki topraklarını özgürlüğe kavuşturan Azerbaycan, Karabağ bölgesindeki toprakların ıslahatı ve yeniden tarıma elverişli hale getirilmesi için çalışmalar sürmektedir. Bu kapsamda Azerbaycan bir taraftan mayınlı araziler tarıma elverişli hale getirmek için çaba harcarken diğer taraftan ise bölgede başta organik tarım olmak üzere bitkisel üretim, hayvancılık, balıkçılık ve su ürünleri, ormancılık, tarımsal altyapı ve sulama gibi alanlarda eylem planları yapılmaktadır.

Tahıl üretimi Azerbaycan'ın en eski ve önde gelen ürün olarak kabul edilmektedir. Ülkede yerel üretim yoluyla gıda güvenliğini sağlamak için sürekli tedbirler alınmakta, aynı zamanda düzenleyici çerçeve güçlendirilmektedir. Ayrıca Azerbaycan'da tarımda üzüm ve şarapçılık da önemli bir yere sahiptir. 2012-2020 dönemi için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde “Üzümçülüğün Gelişimi Üzerine Devlet Programı” hazırlanmıştır. Bu program kapsamında ülkenin üzüm üretiminin artırılması, ülke nüfusunun ihtiyacının taze ve kaliteli ürünlerle karşılanması, şarap imalathaneleri ve üzümler için hammadde tedarikinin geliştirilmesi için yol haritası belirlenmiştir. Bunun yanında Azerbaycan'da sebze ve meyve yetiştiriciliği ve tarım sektöründe pamuk üretimi önemli bir yere sahiptir.

5.2. SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER

Sanayileşmesinin temeli SSCB dönemine dayanan Azerbaycan'da sanayi alanı ise yine SSCB döneminde üye ülkeler arasındaki ihtisaslaşma esasına dayalı olarak biçimlenmiştir. Bilindiği üzere bu dönemde Birlik içinde Azerbaycan petrol üretimine dayalı bir sanayileşme alanında uzmanlaşması istenmiştir. Bu nedenle Azerbaycan'da petrol temelli kimya, petro-kimya, makine, sanayi-imalat sektörü oluşmuştur. Dolayısıyla Azerbaycan sanayi potansiyelinin önemli bir kısmını, petrol işleme makineleri üretim sektörü ve bağlı makine-inşaat sektörü oluşturmaktaydı. Burada göz ardı edilmemesi gereken bir durum da merkezi planlamaya dayalı kolektivist ekonomik sisteminin bir gereği olarak da birlik ülkelerinde ekonomik ünitelerin birbirine bağlı olarak işlemesidir. O nedenle Azerbaycan'da sanayi tesisleri diğer üye ülkelerinin yapısı ve ihtiyaçları esas alınarak tesis edilmiş ve bu çerçevede üretim yapılmıştır. Bu nedenle SSCB'nin dağılması diğer sektörlerde olduğu gibi sanayi sektöründe de ciddi problemlere neden olmuştur.²³

Azerbaycan'da sanayi sektörünün önemli bir bölümünü yaklaşık bağımsızlık sonrası özellikle 1996 yılından itibaren kurulan ağır sanayi oluşturmaktadır. Ağır sanayi içinde en önemli sektörler demir, alüminyum ve çimento olup,

²² Yüce, *a.g.e.*, s. 177.

²³ Yüce, *a.g.e.*, s. 180.

çoğu petrol sanayinin gelişiminden sonra ihmal edilmiştir. Azerbaycan'ın Ağır sanayinin temelini petrol sanayii oluşturmaktadır. Ülkede petrol, doğal gaz ve yan ürünleri sanayisi gelişmiştir. Ayrıca metalik madenlerin (demir, bakır, çinko, kurşun, alüminyum) üretimi ve hammadde kaynaklarına bağlı olarak yan sanayi de gelişmiştir. Ayrıca Sumgayıt'da demir-çelik, demir dışı metalleri, işleme sanayi ve kimya endüstrisi; Bakü, Gence ve Mingeçevir'de petrol ve doğal gaz endüstrisi ve yan sanayisi, makine ve ekipmanları gibi elektronik ürünler üretim sanayisi bulunmaktadır. Ülke sanayisinin tekrar canlanmasına yönelik olarak, Azerbaycan'da 2014 yılı "sanayi yılı" ilan edilmiştir. Reel sanayi üretiminin hızla düşmesine rağmen, konut inşası, kırsal altyapı çalışmaları ve ulaşım altyapısının iyileştirilmesinden dolayı inşaat sektörü son yıllarda çok hızlı büyümüştür. Azerbaycan'da sanayi sektörünün gelişim seyri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Azerbaycan'da Faaliyette Bulunan Sanayi Kuruluşu Sayısı
(Mülkiyet Türüne Göre) - Birim

Yıllar	1995	1998	2000	2005	2010	2012	2015	2018	2019	2020
Toplam (Kamu ve Özel)	094	1299	1974	2621	2650	2514	2583	2837	3169	3389
Maden Endüstrisi	88	76	124	243	311	289	325	309	331	337
İmalat Endüstrisi	1844	1151	1634	2010	1909	1795	1778	2034	2330	2515
-Gıda	630	296	405	534	409	427	382	393	449	487
-İçecek	128	37	65	110	134	127	120	120	126	131
-Tütün	7	10	11	12	8	8	7	10	11	13
-Dokuma	88	95	90	94	85	72	68	74	80	89
-Giyim	76	55	103	93	90	75	52	77	99	112
-Deri	24	20	30	29	21	21	23	29	29	30
-Mobilya	63	35	63	74	73	68	35	45	55	56
-Kağıt	6	8	11	14	20	24	23	28	40	44
-Petrol Ürünleri	3	12	14	7	9	4	3	7	8	9
-Kimya	25	45	68	95	77	73	69	93	99	110
-İlaç	3	4	5	9	8	8	11	12	13	17
-Kauçuk ve Plastik	9	39	52	87	87	93	98	118	134	147
-İnşaat	255	124	189	227	280	220	239	236	254	266
-Makine ve teçhizat imalatı	92	81	65	58	72	57	59	64	77	82
Elektrik-Gaz	118	45	161	203	226	215	239	232	236	249
Su Techizatı	44	27	55	165	204	215	241	262	272	288

Kaynak: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture>, 28.12.2021

5.3. ENERJİ VE MADENCİLİK SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER

Azerbaycan yeraltı kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Başlıca yer altı kaynakları, petrol, doğalgaz, kurşun, çinko, bakır, demir cevheri, barit, alüminyum, kobalt, arsenik, mermer, kireç taşı, siyanit, maden tuzu ve kaya tuzudur. Az miktarda altın ve gümüş gibi değerli madenler de bulunmaktadır. Ülkenin en büyük yeraltı zenginliği petroldür. Petrol (Azerbaycan Türkçesinde neft) ve doğalgaz, Bahar, Kum Adası, Neft Taşları, Neftçala ve Sangaçal'da çıkarılmaktadır. Kaynakların çoğunun kullanılmasına rağmen, madenciliğin acil modernizasyona ihtiyacı vardır.²⁴

Azerbaycan'da en zengin doğal kaynaklar genelde Karabağ bölgesinde bulunmaktadır. Bunlar; 5 adet altın, 6 adet cıva, 2 adet bakır, 1 kurşun-çinko, 19 adet kaplama taşı, 10 adet zımpara taşı, 4 adet çimento hammaddesi, 13 mıcır, 1 adet soda üretimi için hammadde, 21 adet pomza-volkan külü, 10 adet kil, 9 adet kum-çakıl, 5 adet inşaat kumu, 9 adet alçı-anhidrid, 1 adet perlit, 1 adet obsidyen, 3 adet vermikülit, 14 adet süs taşları (akik, yesem, oniks, jad, pefritoid vb.) yatakları bulunmaktadır. Ayrıca 11 adet tatlı yeraltı su yeri ve 10 adet maden suyu yatakları olup, bunlar da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik potansiyeli için önem arz etmektedir. Şuşa ilinde Şuşa kaplama taşı, Keçeldağ (Lisokor) kil, Şuşa yeraltı tatlı suyu, Şırlan ve Turşsu köyleri maden suyu yatakları bulunmaktadır.²⁵

Diğer sektörlerde olduğu gibi bağımsızlığın ilk yıllarında, Sovyet döneminden miras kalan durgunluk enerji sektörü de etkilenmiştir. Ermenilerle ateşkes imzalandıktan sonra sağlanan siyasi ve ekonomik istikrar neticesinde petrol sektörüne öncelik verilmiş ve konsorsiyum ile 20 Eylül 1994'de Bakü'de "Gülüstan" Sarayında imzalanan "Asrın Anlaşması" olarak adlandırılan uluslararası anlaşma ile "Azeri", "Çırag", ve "Güneşli" yataklarının işletilmeye başlanmasıyla ülkenin kaderi değişmiştir. Azerbaycan'ın petrol sanayisinin, genel olarak ekonomisinin gelişmesinde yeni dönemin temelini atan "Asrın Anlaşması"nın imzalanmasıyla başlamıştır. Bu strateji 21. yüzyılda Azerbaycan'ın dinamik gelişim yolunu belirlemiştir ve petrol temeli kalkınma modeline geçilmiştir.

Azerbaycan, ürettiği petrolün önemli kısmı ihraç etmektedir. Azerbaycan mevcut petrol üretimini 3 farklı boru hattı yoluyla ihraç etmektedir. Bunlar; Bakü'yü Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Supsa limanına bağlayan hat, Bakü'yü Rusya'nın Novorossisk limanına bağlayan hat ve Azeri-Çıralı-Güneşli yataklarından çıkartılan petrolü 1,776 km uzunluğu ve yıllık 50 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesi ile Bakü'yü Tiflis üzerinden Ceyhan'a bağlayan BTC Ham Petrol Boru Hattı'dır. Azerbaycan Üretim %80'lik bölümü Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) yoluyla ihraç edilmektedir. Bu yolların dışında karayolu ve demiryolu gibi ulaşım biçimleri de ihracat sürecinde kullanılmaktadır.

²⁴ Karaca, Nurullah; Aydoğdu, Burak; Bozkırlı, D. Okan, *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, İstanbul: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2016, s. 18.

²⁵ Ümit Aydın vd., "Azerbaycan Cumhuriyeti Yeraltı Kaynakları", *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, Sayı: 29, 2020, s. 64.

Özellikle Azerbaycan'ın en zengin rezervlere sahip Azeri-Çırac-Güneşli bölgesi başta olmak üzere petrol üretimi Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından üstlenilmekte ve ihraç edilme süreçlerinde de aktif rol oynamaktadır. Bununla birlikte SOCAR ülkenin petrol üretiminin %20'lik bölümünü karşılamakta, geriye kalan bölüm ise BP yönetimindeki Azerbaijan International Operating Company (AIOC) tarafından yapılmaktadır. Bu konsorsiyumu oluşturan diğer firmalar ise Chevron, Statoil, Türkiye Petrolleri, ExxonMobil'dir. BP 1992 yılından itibaren ülkedeki en önemli yatırımcı konumunu sürdürmektedir.²⁶

Tablo 6.: Ham Petrol ve Doğalgaz Üretimi Bu Alanda Hizmet Veren İşletmelerin Temel Göstergeleri

	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Faaliyet Gösteren Toplam İşletme Sayısı	16	58	63	81	118	165
Üretilen Ürün (İş, Hizmet) Hacmi (Cari Fiyat-Milyon Manat)	344	1623	5 673	20741	16221	22364
Fiziksel üretim hacmi endeksi. (Bir önceki yılın yüzdesi olarak)	73,6	101,2	142,3	101,2	103,4	93,9
Ortalama çalışan sayısı (Bin kişi)	55,7	31,4	37,6	32,5	30,9	30,1
Ortalama Aylık Nominal Maaş (Manat)	44,7	207	540,5	1063	2386	3612
Yıl Sonunda Sabit Kıymetlerin Kullanılabilirliği (Milyon Manat)			13.014,4	27.606	51.546,4	122 438,7

Kaynak: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture>, 31.12.2021

Azerbaycan'da önemli miktarda doğalgaz rezervleri de bulunmaktadır. “BP Statistical Review of World Energy 2021” göre 2019 yılı itibariyle Azerbaycan'ın kanıtlanmış doğalgaz rezervleri 2,5 trilyon metreküp (dünya toplam doğalgaz rezervlerinin %1,3'si) olup, 2020 yılı üretimi ise 25.8 milyar metreküp olmuştur.²⁷ Azerbaycan'da Şahdeniz bölgesindeki gazın TANAP (Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) ve Türkiye üzerinden TAP (Trans-Adriyatik Boru Hattı) geçişi ile Avrupa'ya ulaştırılmaktadır. 16 milyar m³ olan mevcut kapasitenin yatırımlarla birlikte 31 milyar m³'e yükselmesi ve Hazar bölgesi doğal gazının bu hat üzerinden Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır.

²⁶ T.C. Ticaret Bakanlığı (2021), *Azerbaycan Ülke Profili*, Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2021, s. 6.

²⁷ BP (2021), *Statistical Review of World Energy 2021*, 70th edition, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>, s. 34, 36, E. 31.12.2021.

Tablo 7 : Ham Petrol ve Doğalgaz Rezerv kapasitesi ve Üretimi

		2000	2010	2019	2020
Petrol	Toplam kanıtlanmış rezerv (Bin milyon varil)	1,2	7,0	7,0	7,0
	Günlük üretim (Bin varil)		1.037	775	776
	Toplam Üretim (Milyon Ton)		51.3	38.0	35.1
Doğalgaz	Toplam kanıtlanmış rezerv (Trilyon kübik metre)	1,0	1,0	2,5	2,5
	Üretim (Milyar metreküp)	-	16.3	24.3	25.8

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2021

SONUÇ

Stratejik konum olarak Güney Kafkasya'nın en önemli ülkesi olan Azerbaycan ekonomik gelişim açıdan da bölgenin en gelişmiş ülkesidir. Azerbaycan izlemiş olduğu ekonomik ve dış politika ülkenin kalkınmasına önemli katkı sağlamıştır. Azerbaycan petrol-gaz kaynakları bakımında zengin bir ülke olmakla birlikte aynı zamanda bir tarım ülkesidir. Tarım sektörü günümüzde ülke ekonomisinde önemli bir katkı sağlamaktadır. Tarım sektörü ülkede en fazla istihdam yaratan sektör olmak önceliğine sahiptir. Diğer taraftan tarihi birikim ve doğal zenginlikleri itibarıyla de turizm açısından ciddi bir potansiyele sahiptir. Ayrıca diğer Post-Sovyet ülkelerine göre finans sektörü oldukça gelişmiştir. Bununla birlikte uzun dönem petrol destekli kalkınma modeline dayalı bir politika izleyen ülkenin reel gayri safi yurt içi hasılası, üretim ve dış ticaret açısından petrol sektörüne bağımlı bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu da ülkenin ekonomisine petrol fiyatlarındaki düşüş karşısında kırılgan bir yapı kazandırmıştır. Bu riski göz önünde bulunduran Azerbaycan 2015 yılından itibaren petrol dışı büyüme modelini hayata geçirerek petrol dışı sektörlerin milli gelire katkısını artırmaya yönelik politikaların hayata geçirmeye çalışmaktadır. Azerbaycan'da sanayi sektörün istenen seviyeye ulaştığını söylemek mümkün değildir. Azerbaycan sanayisi madencilik, enerji, su ve atık yönetimi ile imalat sanayi başlıkları altında gruplandırmak mümkündür. Bununla birlikte Azerbaycan denilince akla gelen ilk şey petrol olduğundan dolayı Azerbaycan sanayisi de petrol ve petrol ürünleri üzerine kurulmuştur. Azerbaycan'da petrol sanayinin yanında gelişen bir sanayi kolu ise metalürji sanayidir. Metalürji sanayi Azerbaycan'da hızlı bir gelişme göstermektedir. Tüm bu veriler dikkate alındığında Azerbaycan ekonomisi petrol ve doğal gaz üzerinde kurulduğu ancak izlenen post-neft politikası sonucu petrol dışı sektörlerde de önemli kıpırdamalar yaşandığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- AÇIKKAYA, Savaş: “Çarlık Rusya’sı Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28 Yıl: 2010/1, ss. 403-420.
- AÇMA, Bülent, Yenişen, Kübra: “Kafkasya’nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 20, Sayı: 2, 2013, ss. 131-149.
- AKDİŞ, Muhammet: Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayın. No: 99, 1995.
- AYDIN, Ümit vd., “Azerbaycan Cumhuriyeti Yeraltı Kaynakları”, *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, Sayı: 29, 2020, ss. 63-74.
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, *Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi*, Bakı, 2016.
- BP: Statistical Review of World Energy 2021, 70th edition, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>, 31.12.2021.
- DURŞUN, Davut: “Kafkasya”, (Fiziki ve Beşeri Coğrafya), TDV *İslam Ansiklopedisi*, 24. Cilt, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- IMANOVA, Mehriban: “Azerbaycan’da Sanayileşme Sürecinin Etkin Gelişim Yönleri”, *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, Sayı: 2(2), 2018, ss. 13-17.
- KARACA, Nurullah; Aydoğdu, Burak; Bozkırlı, D. Okan , *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, İstanbul: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2016.
- KAZIMLI, Elnur: *Azerbaycan’ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar*, TASAM, İstanbul, 2018, ss. 101-112.
- MURADOV, Adalet, Bağırzade, Elşen: *Azerbaycan İqtisadiyyatı (infoqrafika)*, Bakı: Şərq-Qərb, 2021.
- MUTALLİMOV, Dadaş: “Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan’ın Osmanlı ile Siyasi İlişkileri”, *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2015, ss. 155-177.
- T.C. Ticaret Bakanlığı: *Azerbaycan Ülke Profili*, Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2021.
- YÜCE, Mehmet: *Bağımsızlıklarının Otuzuncu Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi Yayınları, 2022.

Extended Abstract

Azerbaijan's Economic Development After The Independence

Azerbaijan, a part of the South Caucasus, located on the transit corridor connecting Asia to Europe, has turned into a field of the struggle of great powers due to its geostrategic position and has therefore turned into a kind of graveyard of states and khanates. In 1918, with the establishment of the Azerbaijan People's Republic, Azerbaijan tried to establish an understanding of governance shaped by the modern world understanding. Still, this experience in Azerbaijan did not last long. The young republic was occupied by the USSR in 1920 and ceased to exist. With the collapse of the USSR, the Republic of Azerbaijan, which declared its independence in 1991 and integrated into the modern world, has become the most critical state in the South Caucasus today.

Azerbaijan is a geopolitically important country located at the Middle East, Far East and Turkistan and Asia Minor crossroads and the crossing point of the historical silk trade route. Azerbaijan, which declared its independence in 1991 after the collapse of the USSR, started to take its place in the new world order by adopting the free market economy model. However, the country initially faced severe problems due to its inability to overcome the insularity brought about by the Soviet legacy of the socialist economic system, its technologically obsolete and economically dysfunctional infrastructure, and thus its failure to operationalize its energy reserves. On the other hand, Armenia's invasion of Karabakh, backed by Russia, created severe trauma in the country and led to political instability. Turkey has stood by Azerbaijan since the first day of its independence, endeavored to transfer and share its economic and political experience, and attached great importance to developing political, economic, and other relations to help the country integrate with the world. As a result, cooperation between the two countries has grown in every field, and many cooperation agreements have been signed and implemented. As a result of these initiatives, Turkey has assumed an essential role in ensuring the access of Azerbaijan's rich energy reserves to the world markets by ensuring the security of supply.

After regaining its independence in 1991, Azerbaijan, like other post-Soviet countries, faced severe political, military, social, and economic problems as a legacy of the collapsed Soviet system. Chief among these problems was the collapse of its economic structure. Although Armenia could not give much weight to economic reforms in the first years of its independence due to the occupation of Karabakh, serious reforms were made in terms of liberalization after the ceasefire agreement. Azerbaijan's economy entered a new stage with the conclusion of the agreement on the exploitation of oil resources, which was called the "Contract of the Century".

Thus, the post-independence economy of Azerbaijan should be divided into four periods. These are:

First Period: Period of Stagnation (1991-1994).

Second Period: Period of Reform, Transition, and Recovery (1995 - 2003).

Third Period: Period of Economic Development and Progress (2004 - 2014)

Fourth Period: Oil Price Decline and the Post-Neft Era (post-2014).

Azerbaijan's economy is fundamentally structured based on oil and natural

gas resources. Therefore, many domestic and foreign direct investments have been directed to this sector. This situation has brought along some disadvantages and advantages for the country. In economic terms, Azerbaijan has been confronted with the so-called “Dutch Disease,” which, in the most general sense, is the danger of the rapid development of one sector leading to the failure of other sectors to develop. Due to oil investments, Azerbaijan faces the threat of dependence on one region (i.e., the region where oil is extracted). Aware of this situation, the government has directed investments to non-oil sectors. In particular, the State Program for the Social-Economic Development of the Regions of the Republic of Azerbaijan for 2009-2013 was adopted to prevent foreign investments from going only to the oil sector and to increase economic diversification. The program’s main objective is the development of the non-oil sectors of the country, diversification of the economy, balanced and durable regional social-economic development, and improving the population’s welfare. To ensure the development of the non-oil sector, strategy documents have been adopted on investments in industries such as energy, agriculture, water resources, tourism, transportation, education, health, and ecology.

Azerbaijan is a country rich in oil and gas resources but also an agricultural country. The agricultural sector makes a significant contribution to the country’s economy today. The agricultural industry has the priority of being the sector that creates the most employment in the country. On the other hand, it has a severe potential for tourism due to its historical background and natural richness. In addition, the financial sector is relatively developed compared to other Post-Soviet countries. However, the actual gross domestic product of the country, which followed a policy based on a long-term oil-supported development model, has depended on the oil sector in terms of production and foreign trade. This has made the country’s economy vulnerable to a decline in oil prices. Considering this risk, Azerbaijan has been trying to implement policies to increase the contribution of non-oil sectors to national income by implementing the non-oil growth model since 2015.

In Azerbaijan, where the basis of industrialization dates back to the USSR period, the industrial field was shaped based on specialization among the member countries during the USSR period. However, a significant part of the industrial sector in Azerbaijan consists of heavy industry, which was established after independence, especially since 1996. The most important sectors within the heavy industry are iron, aluminum, and cement, most of which were neglected after the development of the oil industry. The oil industry forms the basis of Azerbaijan’s heavy industry. Oil, natural gas, and by-products industry is developed in the country. In addition, ancillary industries have also developed depending on the production of metallic minerals (iron, copper, zinc, lead, aluminum) and raw material resources. In addition, Sumgayit has iron-steel, non-ferrous metals, processing industry, and chemical industry; Baku, Ganja, and Mingchevir have oil and natural gas industry and sub-industry, machinery, and equipment, as well as electronic products manufacturing industry.